

Victor Laurentius

Spion in smoking

Het intrigerende levensverhaal van Engelandvaarder
en geheim agent Peter Tazelaar

ALFABET UITGEVERS

2025

Proloog

In de wapenkamer van de Secret Intelligence Service (sis), een ondergrondse opslag die rook naar wapenvet, had Peter Tazelaar een Colt.45 uit het rek gepakt. Een zwaar automatisch pistool, met een ongebruikelijk kaliber van 11,5 mm. Het wapen had meer stopkracht dan de meeste pistolen en een prettige trekkerspanning: je hoefde niet veel druk te zetten, wat een strakker schot opleverde. Dat maakte het verschil tussen leven en dood als hij straks op het donkere strand van Scheveningen aan land zou gaan. Met Betsy, zoals Tazelaar zijn Colt zou noemen, was het liefde op het eerste gezicht. Een liefde die zou duren tot zijn dood.

Op zondag 23 november 1941, vijf uur in de morgen, liep Peter Tazelaar, codenaam Bag, gekleed in een smetteloze smoking in het afnemende duister over het knerpende zand richting de Scheveningse boulevard. Hij beklom een stenen trappetje dat naar de promenade leidde en keek om zich heen. Het was muisstil en uitgestorven. Terwijl hij een sigaret opstak, probeerde hij nog een glimp op te vangen van de Motor Gun Boat die hem in de voorafgaande uren vanuit de Britse havenplaats Great Yarmouth naar de Nederlandse kust had gevaren, het laatste stukje op de stille motor. Op het strand had Erik Hazelhoff Roelfzema hem uit zijn dry suit geholpen, een rubberpak dat zijn smoking droog moest houden. Uit de diepe zak van zijn

Britse legerbroek had Erik een heupflacon tevoorschijn gehaald en een paar druppels Hennessy XO-cognac over de revers van Tazelaars smoking gesprenkeld. De finishing touch om voor een verdwaalde feestganger te kunnen doorgaan, zoals je die op Scheveningen in de late uurtjes tegen het lijf kon lopen. Ze hadden ieder een flinke slok genomen en elkaar op de schouder geslagen. 'Good luck, Peter!'

Operatie Contact Holland was eindelijk in business. Tazelaar had precies achtenveertig uur de tijd om twee prominente Nederlanders op te halen en naar het strand te brengen, waar Erik ze zou oppikken. Als dat gelukt was, zou Tazelaar eerst een geheime zendverbinding tussen bezet Nederland en Engeland tot stand moeten brengen en daarna een ontsnappingsroute voor Britse militairen die zich in Nederland verstopt hielden. En dat allemaal in het hol van de leeuw: Scheveningen en Den Haag vormden zowel militair als bestuurlijk het zenuwcentrum van de Duitse bezettingsmacht.

Toen Erik terug roeide naar de MGB realiseerde hij zich dat Tazelaar zijn Colt.45 niet had afgegeven. De afspraak was dat hij Betsy alleen zou gebruiken wanneer ze bij aankomst ontdekt werden op het strand. Eenmaal op de boulevard was Tazelaar veilig en had hij het wapen niet meer nodig, redeneerden ze. Bovendien zou het zijn dood betekenen als hij daar gewapend werd aangehouden.

Tazelaar glipte het steegje in tussen het Palace Hotel en het beroemde Kurhaushotel en liep in de richting van het Gevers Deynootplein, waar om half zes de eerste trams vertrokken. Maar een feestganger die zo vroeg op de ochtend uit de schaduw van het Palace Hotel aan kwam waggelen en zich bij de werklieden voegde die bij de halte stonden te wachten, trok ongewild toch de aandacht. Sinds kort stond er bovendien een bord dat aangaf dat zowel boulevard als strand tot *Sperrgebiet* waren verklaard, verboden gebied. Bij overtreding op het strand zou onmiddellijk het vuur worden geopend, aanhouding op de

boulevard betekende sowieso arrestatie en verhoor. Achteraf zou Tazelaar aan zijn Britse *spy master* Euan Rabagliati verklaren dat hij enorm veel geluk had gehad, 'a piece of incredible good luck'.

Maar binnen een uur kroop Tazelaar nog twee keer door het oog van de naald. Bij het kopen van een tramkaartje haalde hij zilvergeld uit zijn portemonnee, tot verbazing van de conducteur en de medereizigers. Al het zilvergeld was op last van de Duitsers uit de roulatie genomen en vervangen door zinken munten, maar dat was in Engeland niet bekend. Met de vijftwintig gulden zilvergeld die hij van de SIS had meegekregen, kon Tazelaar dan ook niets beginnen. Bang dat hij argwaan had gewekt, stapte hij bij de eerstvolgende halte weer uit om zijn weg te voet te vervolgen. Een flink eind, vanuit Scheveningen naar Station Hollands Spoor, zo'n vierenhalf kilometer, een dik uur lopen. Voor de landingsoperatie was de smoking functioneel gebleken, maar om er 's ochtends vroeg mee door Den Haag te wandelen was een ander verhaal. Met briefgeld – nog wel in omloop – kocht hij een treinkaartje naar Vlaardingen, naar het huis van zijn grootvader, en wachtte op het perron op de stoomtrein.

Vanuit zijn ooghoeken nam hij de omgeving in zich op, mensen op weg naar hun werk. De bezetting, dik anderhalf jaar onderweg, was af te lezen aan hun lichaamstaal en gelaatsuitdrukking: schuw, wantrouwend. Over Nederland hing een grauwsliuer van angst en onzekerheid. Uit automatisme voelde Tazelaar nog eens in zijn zakken om er zeker van te zijn dat hij alles bij zich had: papieren, geld, maar toen hij naar zijn Colt .45 tastte, brak de elastieken pistoolhouder onder zijn jasje. De klap van het zware staal op de stenen perrontegels liet de harts slag van Tazelaar pieken. Zo achteloos mogelijk boog hij voorover om het wapen op te rapen. Hand over de greep, de loop verbergend in de opening van de mouw, verplaatste hij het pistool in een snelle beweging onder zijn smokingjasje. Het

bezorgde je nachtmerries, zo'n angstig moment waarop alles dreigde fout te gaan. Hoewel hij in zijn eigen woorden 'te dom was om bang te zijn', zou hij ontdekken dat op een ogenblik als dit de angst zich onmiddellijk vastzette in je zenuwstelsel – om nooit meer weg te gaan.

I

Een Indische jeugd

Pieter (Peter) Tazelaar werd geboren op 5 mei 1920 in Fort de Kock, een Nederlands koloniale vesting op West-Sumatra. Vader Jan was een geboren Zeeuw, moeder Helena een Vlaardingse, maar met Zeeuwse roots. Het geslacht Tazelaar woonde en werkte al sinds het eind van de zestiende eeuw op Noord-Beveland, in de dorpen Kats en Colijnsplaat, en de voornaam Pieter ging al meerdere generaties mee.¹

Jan Tazelaar (23 februari 1892) vertrok in 1913, na het voltooiën van de kweekschool, als onderwijzer naar Java. Toen hij in 1919 terugkeerde voor verlof, trouwde hij met Helena de Lange, een onderwijzeres. Samen stichtten ze een gezin met twee kinderen: Pieter, die de roepnaam Peter kreeg, en Jan. Toen vader Tazelaar in 1920 werd aangesteld als waarnemend directeur van de Opleidingsschool voor Inlandsche Ambtenaren in Fort de Kock, was dat een flinke carrièrestap. In zeven jaar tijd van onderwijzer derde klasse naar een leidende functie in dienst van het gouvernement was een niet geringe prestatie, maar de ambitieuze Tazelaar wilde meer. Toen Peter één jaar oud was, reisde het gezin naar Nederland. Jan Tazelaar gebruikte de verlofperiode om in minder dan vier jaar een meestertitel te behalen in Leiden. Het was een opvallende prestatie die in een Indische krant als 'kranig' werd omschre-

ven. Hij studeerde in een periode dat twee Leidse indologen, Cornelis van Vollenhoven en Christiaan Snouck Hurgronje, opgang maakten met hun vooruitstrevende ideeën over de toekomst van Nederlands-Indië. Hun colleges hadden grote invloed op een hele generatie Indische bestuursambtenaren, en vermoedelijk ook op Peters vader, want hij behoorde later tot de aanhangers van de Stuw-beweging, een vereniging die zich tot doel stelde het emancipatieproces van de Indonesiërs te bevorderen, met het oog op een geestelijke en staatkundige onafhankelijkheid in de verre toekomst. Een van de oprichters van de beweging, bestuursambtenaar Huib van Mook,² de latere minister van Koloniën, was een huisvriend van de Tazelaars en zou het levenspad van Peter nog meerdere malen kruisen.

Helena Magdalena de Lange (5 april 1894), een kleindochter van de burgemeester van het Zeeuwse dorp Dreischor, was een statige en knappe vrouw. Peter erfde het stevige postuur en het donkere voorkomen van zijn vader, maar het 'mooie' had hij van zijn moeder. Aanvankelijk was Helena onderwijzeres op een lagere school, maar later kreeg ze een baan in het bijzonder onderwijs bij de Carpentier Alting Stichting in Batavia. Ooit opgericht als Hogere Burgerschool voor meisjes, was de school uitgebreid met een gemengd lyceum, beter bekend als het Bataviaasch lyceum. Naamgever en oprichter van de school was een vrijmetselaar en de uitbreiding van de school was mogelijk gemaakt door giften uit de vrijmetselarij, waar zowel vader Tazelaar als zijn vriend Huib van Mook³ lid van waren. Het vrijmetselaarsideaal van zelfontwikkeling sloot aan op de verlichte opvattingen van de Tazelaars over onderwijs met een christelijke inslag.

Hoewel zijn beide ouders uit Nederland afkomstig waren, voelde Peter zich in zijn hart vooral Indisch. Door zijn donkere teint kon hij makkelijk voor een Indo worden aangezien, en daar maakte hij als het hem uitkwam handig gebruik van, zinspelend op Indisch bloed in zijn aderen, al is het de vraag of en

hoe die druppels daar terecht waren gekomen.⁴ Biraciaal zijn was in de koloniale samenleving niet iets om mee te koketteren; een witte huid bleef de belangrijkste voorwaarde voor maatschappelijk succes. De opvattingen over de rechtmatigheid van dat koloniale stelsel kreeg Peter met de paplepel ingegoten, want zijn ouders waren adepten van de Ethische Politiek, wat een terechte reactie was op het onbeperkt uitbuiten van de 'Inlandsche' bevolking. De door Multatuli in zijn roman *Max Havelaar* verwoorde aanklacht tegen de uitwassen van het Cultuurstelsel⁵ was eind negentiende eeuw doorgedrongen tot de Haagse politici en droeg bij aan de overtuiging dat Nederland in zijn belangrijkste kolonie een opvoedkundige taak had te verrichten na een lange periode van ongebreidelde exploitatie. Vanaf dat moment zouden de belangen van de kolonie zelf centraal staan, maar uiteraard zonder de kleine Europese koloniale bovenlaag, slechts een paar procent van het totaal van 70 miljoen inwoners, in de problemen te brengen. Het was dan ook niet ter bevordering van de nationale bewustwording van de Indonesiër, maar eerder om de koloniale machtsbasis te verstevigen door Indonesiërs daarbij te betrekken, dat het onderwijs voor een klein aantal van hen werd opengesteld.

Wanneer het gezin Tazelaar op Europees verlof was, logeerde het meestal bij oom Pieter en zijn gezin in Bilthoven. Zijn dochter Evelien hield er levendige herinneringen aan over en zou Peter haar leven lang liefkozend 'Neef Piet' noemen:

Ze arriveerden met grote hutkoffers. Piet droeg slobkousen en was heel druk. Hij stond onmiddellijk op een bed te springen. Zijn vader was een afstandelijke man, en erg jaloers op zijn mooie vrouw. Met de moeder van Piet hadden we beter contact. Piet was heel slim en innemend, maar kon ook enorm jokken. En hij was puissant lui. Net als zijn vader kon hij zeer dwingend zijn. Piet en zijn broertje waren twee wilde, door de

zon gebruinde knaapjes die met een gebaar van hun vingers gewend waren op hun wenken bediend te worden. Tijdens hun verblijf hier gingen de jongens gewoon naar school en maakten vriendjes. Het avontuurlijke had Piet van zijn grootvader, die twaalf jaar in Atjeh had gediend en na terugkeer op Noord-Beveland was getrouwd met een veel jongere vrouw, Elizabeth Ledain, vermoedelijk van Franse origine.⁶

Evelien Tazelaar omschreef haar oom Jan als een ‘autoritaire man’. Een Indisch krantenbericht typeert hem als volgt:⁷ ‘Een man van weinig woorden, een braaf man, een goede Nederlander, een stoere strijder voor de belangen van het onderwijs (...) Hij was ook een trouwe vriend, ook al uitte hij dit moeilijk (...) Een goedkeurende blik, een klopp op de schouder betekenden meer voor hem dan woorden.’ De persoonlijke omgang tussen vader en zoon was dan ook vormelijk en afstandelijk.

Jan Tazelaar werd na het behalen van zijn meestertitel aangenomen als leraar op de Hogere Burgerschool te Semarang, en ging vervolgens ook lesgeven op de Mulo te Madioen en op de Algemene Middelbare School in Djokja. Het was de opmaat naar zijn volgende positie, die van hoofd Personele Zaken op het Departement voor Onderwijs en Eeredienst te Batavia, de hoofdstad van Nederlands-Indië. Voordat hij nogmaals promotie maakte en administrateur werd op het departement ging het gezin in 1929 voor de tweede keer op Europees verlof. Voorafgaand aan de reis met het stoomschip *Patria* naar Nederland werd de complete inboedel van hun toenmalige huis aan de Tjiliwoenglaan 5 te Batavia per vendutie-verkoop te koop aangeboden, waaronder djatihouten zitjes in Queen Anne-stijl, thee- en boekenkasten, ijzeren ledikanten, een ovale eettafel met bijbehorende stoelen, een buffetkast en dressoir met ovale spiegels en een compleet eetservies.

Een glansrijke carrière wekt natuurlijk altijd jaloezie, zo ook bij de Tazelaars. In 1934 werd in dagblad *Het Nieuws van den*

Dag schande gesproken over het feit dat Helena als getrouwde vrouw voor de klas stond: 'Van ongewenste toestanden die onuitroeibaar zijn. Mr. J. Tazelaar, die zelf een hoge bezoldiging geniet, terwijl zijn echtgenote daarnaast nog flink gesalarieerd is als onderwijzeres bij de Carpentier Alting Stichting.' Het krantenbericht had niet het beoogde effect, want Helena gaf haar baan niet op. Na terugkeer van het tweede Europese verlof was het gezin op Tjiliwoenglaan 8 gaan wonen, schuin tegenover hun vorige huis. Tjiliwoeng was de naam van een nabijgelegen rivier die uitmondt in de Javazee. Het was een belangrijke verkeersader, druk bevaren door motorbootjes en bamboevlotten. Deels kronkelig, deels gekanaliseerd, weerspiegelde de rivier de schakeringen van de koloniale samenleving. Batavia was nog niet de miljoenenstad die Jakarta nu is, maar het onderscheid tussen arm en rijk was ook toen duidelijk zichtbaar. In het gedeelte waar de Tazelaars woonden waren fraai afgewerkte kademuren en hefbruggen, zoals in Nederland. Er reden trams, er waren warenhuizen, bioscopen en sportclubs. Een mondaine stad, althans voor wie geen oog had voor de armoede in de kampongs.

Op kiekjes uit de jaren dertig zien we Peter en zijn broertje Jan jr. in korte broeken en met opgestroopte mouwen in een fraaie tuin of tussen de sawa's. Zijn vader ging soms jagen en nam ter educatie van zijn zoons dan ook levende dieren mee naar huis, zoals een jong pantertje. Ook vond hij dat de jongens moesten kunnen zeilen en schieten. Peter werd lid van de zeeverkenner en beleefde zijn eerste avontuur: een expeditie naar een eilandje in de archipel, wat vermoedelijk de kiem heeft gelegd voor zijn latere passie voor het varen. Voor kinderen zoals Peter was opgroeien in Nederlands-Indië een paradijselijke ervaring: de geuren, de geluiden, de eindeloosheid van de archipel, alles ademde romantiek en avontuur. Het schieten had hij snel onder de knie. Dat vader Tazelaar een automatisch pistool – een Luger – bezat, zal zijn enthousiasme zeker

hebben aangewakkerd. Peter mocht ermee oefenen in de tuin en werd samen met zijn broertje lid van Schietvereniging De Batavier. Tijdens een wedstrijd in 1936 behaalde hij zeer goede resultaten: 85 punten bij het pistool schieten en 51 punten bij het schieten met de Mauserbuks, een iets lagere score dan zijn instructeur.⁸ Peter had duidelijk aanleg.

Op intellectueel niveau prikkelde vader Tazelaar zijn zoon door hem naar de imam te sturen, met de opmerking: 'Nu je van alles geleerd hebt over het christendom, moet je je ook verdiepen in de islam.' Voor iemand met een onwrikbaar koloniaal wereldbeeld, waarin god, koningshuis en vaderland centraal stonden, getuigde zijn visie van ruimdenkendheid. Als hoge ambtenaar was Jan Tazelaar natuurlijk goed op de hoogte van de werkelijke verhoudingen, en zal hij zich terdege bewust zijn geweest van de politieke onderdrukking van het opkomende Indonesische nationalisme. Het was hem er vooral om te doen zijn zoons te leren hoe je met andere culturen omging. De juiste omgangsvormen kennen was essentieel om overeind te blijven in een omgeving waarin je tot de minderheid behoorde, vond hij. Daar hoorde ook het beheersen van de taal bij: zijn beide kinderen spraken vloeiend Maleis.

Aan die opvoeding zat een keerzijde: de vroegrijpe en hyperactieve Peter botste vanaf zijn pubertijd steeds vaker met zijn ambitieuze vader. Aan zijn intelligentie lag het niet: in 1932 werd Peter na een examen toegelaten tot het Bataviaasch lyceum en kwam hij terecht in een gemengde klas, jongens en meisjes, maar ook Indonesische kinderen. Het tweede jaar werd hij ingeschreven op het Koning Willem III-gymnasium aan het Koningsplein in hartje Batavia. Zonder ooit te blijven zitten voltooide Peter zijn hbs-b, een pittige opleiding met vakken als natuurkunde, scheikunde en wiskunde. Dat ging echter niet vanzelf, zijn vader zat hem flink achter de vodden. Als hij zijn zoon overhoorde, moest Peter stram in de houding gaan staan. Straf was zijn vaders gangbare antwoord op 'onge-

hoorzaam' gedrag, met de beste bedoelingen maar meestal uit pure onmacht; van ontwikkelingspsychologen had in die tijd nog niemand gehoord.

Voor de toekomstplannen van zijn zoon had Jan Tazelaar weinig begrip: Peter droomde van een avontuurlijk bestaan als zeeman op de vrije vaart. Als compromis werd voor een respectabeler vervolgopleiding gekozen en het lukte Peter om na zijn eindexamen in 1938 toegelaten te worden tot het Koninklijk Instituut voor de Marine, kortweg het KIM: met slechts acht andere jongens werd hij geschikt bevonden voor de driejarige opleiding tot zeeofficier. De kandidaten waren zorgvuldig gekozen door de toelatingscommissie; daar kwam geen persoonlijkheidstest of psychologische keuring aan te pas. De toekomstige adelborsten zouden in Nederland onderworpen worden aan een intensieve opleiding. Het was de perfecte omgeving om een rusteloze jongeman wat discipline bij te brengen.